

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Ontwaakt de Russische beer?

Nepnieuws is voor de Russen een normale zaak, stelt Han Bouwmeester. ‘Het is onderdeel van *maskirovka*, een containerbegrip voor alle vormen van misleiding: zowel fysieke camouflagetechnieken als het liegen en bedriegen met valse informatie.’ Ook al is Russische inmenging in Nederland nog niet aangetoond, toch moeten overheden, politie, krijgsmacht en veiligheidsdiensten erop voorbereid zijn.

door Han Bouwmeester De auteur is universitair hoofddocent militaire strategie en landoptreden bij de Faculteit Militaire Wetenschappen aan de Nederlandse Defensie Academie.

Op 20 januari jongstleden schreef NRC-columniste Rosanne Hertzberger dat nepnieuws wellicht zélf nepnieuws is.¹ Haar column was die zaterdag een reactie op het aanstellen van Madeleine de Cock Buning als het hoofd van een Europese nepnieuwstaskforce. De Cock Buning had bij haar aantreden gezegd dat zowel het brexitreferendum als de Amerikaanse presidentsverkiezingen ‘waarschuwingssignalen’ waren voor activiteiten waarbij sprake leek van beïnvloeding door nepnieuws. Dat is nogal wat! Als deze twee gevallen slechts waarschuwingen zijn, wat volgt er dan nog meer? Wie doet dit eigenlijk? Zit Rusland hierachter? De nepnieuwstaskforce dient nu een ‘belangrijk wapen tegen verdere vertroebeling van de waarheid’ te worden, maar Hertzberger gelooft dit niet. Zij vindt het beangstigend dat overheidsinstanties rechtstreeks media-activiteiten gaan keuren, of mensen gaan vertellen wat de waarheid is. Hard bewijs dat nepnieuws de Nederlandse samenleving ontwricht, ontbreekt nog steeds, aldus Hertzberger. Zij concludeert dat berichtgeving die weergeeft dat nepnieuws een grote bedreiging vormt voor westerse samenlevingen, op zichzelf een knap staaltje nepnieuws is. Ah, dat is een mooie uitspraak om eens dieper over na te denken, want wat is nu nepnieuws? In hoeverre vormt het een bedreiging voor Nederland? En hoe gaat Rusland te werk?

Twee betekenissen

De term ‘nepnieuws’ heeft sinds kort twee betekenissen. De jongste variant is te danken aan de Amerikaanse politiek: ‘nepnieuws’ is het etiket dat de regering-Trump achteraf plakt op nieuws dat haar niet uitkomt. De oudere variant is bedoeld als instrument dat weloverwogen wordt ingezet om mensen te beïnvloeden. Bij deze vorm van nepnieuws is van tevoren al goed nagedacht over hoe men met gerichte informatie een doelgroep, het *target audience*, kan beïnvloeden. Het is dus geen *reactie*, maar *actie*! Deze variant zorgt ervoor dat een collectieve opvatting ontstaat, oftewel de publieke opinie. Het is interessant om de ontwikkeling van deze variant eens nader te beschouwen.

Een van de eerste onderzoekers van de vorming van publieke opinie was de Amerikaanse politiek commentator Walter Lippmann. Gefascineerd door de Eerste Wereldoorlog wilde hij weten hoe een gezamenlijke mening tot stand kwam. Lippmann keek vooral naar de wijze waarop de schrijvende pers te werk ging. Zijn opvatting is eenvoudig: het publiek kan nu eenmaal niet overal aanwezig zijn, dus maken de media een verslag van een gebeurtenis, en het publiek leest vervolgens die reportage terug in de krant. Het leidt tot stereotyperingen, en de media bepalen zo hoe er gedacht wordt, en vooral over welke onderwerpen.²

De Amerikaanse sociaal psycholoog Leonard Doob verrichtte, net als Lippmann, in het interbellum onderzoek naar publieke beïnvloeding en propaganda. Hij formuleerde de zogeheten ‘psychologie van suggestie’, een subtiele vorm van overreding. Het slaken van enkel wat nationalistische leuzen is niet voldoende; je moet inspelen op het publiek, op hun cultuur en gevoel, want pas dan komt de boodschap aan. En de boodschap blijft echt hangen als men deze een aantal keren herhaalt, zo constateerde Doob.³ Het waren interessante inzichten, die tegenwoordig nog steeds gelden.

Harold Lasswell, een Amerikaanse communicatiewetenschapper, onderzocht in dezelfde periode specifiek propagandamechanismen. Hij concludeerde dat propaganda vooral inspeelt op vooroordelen, en zo de wij-zij-tegenstellingen versterkt. De ‘wij-groep’ verheerlijkt graag de eigen ‘goede’ daden en maskeert de eigen ‘mindere’ daden, terwijl ze op een omgekeerde wijze over de ‘zij-groep’ communiceert.⁴ Propaganda werd na de Tweede Wereldoorlog een besmette term in het Westen. Mensen houden er niet van als de overheid hen beduvelt. Vooral door het gebruik van internet en social media komen mensen er tegenwoordig snel achter dat de overheid anders heeft gehandeld dan zichzelf aangeeft, en dat is een doodzonde. Momenteel spreken we liever over ‘strategische communicatie’, hoewel er in de academische wereld nog steeds een discussie woedt of strategische communicatie nu een vorm van eerlijke overheidsvoorlichting of van publieksbeïnvloeding is. De laatste variant is omstreden, net zoals propaganda, omdat een overheid deze ook kan gebruiken om haar eigen bevolking te manipuleren.

Misleiding als strategisch instrument

Rusland pakt dit anders aan. Nepnieuws is voor de Russen een normale zaak. Het is onderdeel van *maskirovka*, een containerbegrip voor alle vormen van misleiding: zowel fysieke camouflagetechnieken als het liegen en bedriegen met valse informatie.⁵ Sommige wetenschappers beweren dat *maskirovka* is ontstaan in de Keizerlijke Garde van de tsaar.⁶ Anderen evenwel, vooral Russische historici, schrijven het ontstaan van *maskirovka* toe aan de slag op het Koelikovo-veld⁷ in 1380, waarbij de Russen met veel bedrog de Mongolen wisten te verslaan.⁸ Aanvankelijk beschouwde iedereen *maskirovka* als een louter militair concept, maar dat is onjuist. De Russen gebruiken het binnen alle machtsinstrumenten: zowel bij diplomatieke, informatieve en militaire als bij economische en financiële maatregelen.⁹

Een speciale vorm van *maskirovka* is het gebruik van reflexieve-controlemechanismen bij het delen van informatie. Reflexieve controle staat ook wel bekend als de ‘manipulator van het denkproces’.¹⁰ De Russische wetenschapper Vladimir Lefebvre heeft met de reflexieve controle in de jaren zestig van de vorige eeuw een methode ontwikkeld om invloed uit te oefenen op de besluitvorming van je tegenstander.¹¹ Het reflexieve element verwijst naar het zelfbeeld van een besluitvormer en hoe deze zijn omgeving ervaart. Het gaat erom de besluitvormer informatieprikkels toe te dienen zodat hij zijn eigen ‘waarheid’ gaat vormen. De scheidslijn tussen verbeelding en realiteit wordt dan erg vloeibaar, en geloof in

leugens neemt toe.¹² Het is een gewiekste vorm van manipulatie. Bovendien is het de kunst om de besluitvormer met valse informatie onder tijdsdruk te zetten. De besluitvormer ervaart dan urgentie en neemt een besluit, terwijl de noodzaak hiertoe eigenlijk niet aanwezig is.¹³ Een voornaam element bij de toepassing van reflexieve controle is het gebruik

Het is de kunst om de besluitvormer met valse informatie onder tijdsdruk te zetten

van *dezinformatsiya*: verzonden informatie met vaak kwalijke gevolgen voor de besluitvormer. De Sovjetleiders noemden *dezinformatsiya* liever *active measures*: boodschappen waar actie van uitgaat. Het zet besluitvormers aan om een besluit te nemen terwijl het eigenlijk niet hoeft.¹⁴ De Russen hebben met hun reflexieve-controlemethodieken de inzichten op het gebied van stereotypering, agendasetting en manipulatie van Lippmann, Doob en Lasswell goed in hun informatieoperaties verankerd.

Informatieoperaties zijn onderdeel van Russische hybride oorlogvoering, momenteel een heet hangijzer binnen de krijgswetenschappen. Het is een wijze van optreden waarbij naast manipulatie en propaganda ook reguliere militaire eenheden, *special forces* en vaak ook paramilitaire groeperingen worden ingezet. Het Westen duidt de Russische variant van hybride oorlogvoering graag aan als de ‘Gerasimov-doctrine’.¹⁵ Het gaat Rusland bij deze wijze van optreden er vooral om de beeldvorming van de tegenstander en de publieke opinie te beïnvloeden.¹⁶ Rusland heeft het, met een nadruk op informatieoperaties en propaganda, toegepast tijdens hun overname van de Krim en het conflict in Zuidoost-Oekraïne. De Russen zelf zijn hier laconiek onder: na driehonderd jaar horigheid onder de Romanovs en meer dan

zeventig jaar communisme zijn ze gewend geraakt aan machthebbers met een eigen uitleg van de waarheid.

Taskforce

Het Westen heeft geen enkel respect voor deze Russische werkwijze en neemt maatregelen. De nieuwe Europese nepnieuwstaskforce is hier een voorbeeld van. De vraag is of zo'n taskforce nu een effectief middel is. Hertzberger is er in haar column huiverig voor.¹⁷ De westerse burger wil niet beperkt worden in zijn meningsvorming; het riekt naar inmenging en censuur van overheidswege. Hertzberger betwijfelt of de Nederlandse samenleving ontregeld raakt door nepnieuws, want er is nog geen hard bewijs.¹⁸ Dat eerste is nog maar de vraag. Russische inmenging in Nederland is inderdaad nog niet aangetoond, maar dat wil nog niet zeggen dat die er ook niet is. Het is vaak lastig de initiële bron van dezinformatsiya of cyberaanvallen te achterhalen. Wel heeft Rusland de laatste tijd meer aandacht voor de Nederlandse samenleving. Door het onderzoek naar de oorzaak van de MH17-ramp en de onthullingen over de Nederlandse ontmaskering van Russische hackersgroepen die waren binnengedrongen bij de Amerikaanse Democratische Partij,¹⁹ raakt Nederland belangrijke Russische gevoeligheden. De Russische beer kan daardoor ontwaken en in actie komen, en dan niet met geweld maar door ongemerkt in de Nederlandse samenleving binnen te dringen. Volgens journaliste Julia Ioffe gaan Poetin en zijn nationale veiligheidsraad over tot vergelding als hun persoonlijke interesse of gevoelige Russische belangen worden geraakt.²⁰

*In Nederland zijn we nog
steeds laconiek*

Waarschuwingssignalen

In welke vorm eventuele Russische vergelding gaat plaatsvinden is lastig te voorspellen, maar eind januari, gelijktijdig met de onthullingen over de Russische hackers, was elektronisch geldverkeer bij een aantal Nederlandse banken niet mogelijk en werd de Belastingdienst getroffen door cyberaanvallen afkomstig van Russische servers. Rusland zelf ontkende elke betrokkenheid. En terecht, want uiteindelijk bleek het te gaan om een 18-jarige man uit Brabant die de Russen in een kwaad daglicht wilde stellen.²¹ Dergelijke voorvallen zijn echter wake-upcalls, want we zijn in Nederland nog steeds laconiek: 'Ach, ons gebeurt dat niet...!' De Nederlander houdt zich nauwelijks bezig met veiligheidsaangelegenheden, en we wensen er ook niet te veel geld aan te spenderen. Dit geldt zowel voor veiligheid binnen Nederland als voor dreigingen van buitenaf. Al jaren weigeren we jaarlijks twee procent van ons bruto binnenlands product aan defensie uit te geven, zoals binnen de NAVO is afgesproken. Vreemd eigenlijk, want juist de Nederlandse diensteneconomie is erg gevoelig voor eventuele verstoringen en digitale aanvallen. Zij vormt samen met een sterk gedigitaliseerde overheid in Nederland een dankbaar doelwit voor de Russen, mochten ze Nederland willen aanpakken.

We dienen wel eerlijk te zijn: diep in de haarvaten van het Nederlandse bestuurlijke systeem, zoals provinciale staten en gemeentes, zullen de Russen niet snel doordringen. Het kost veel capaciteit en voorbereiding om deze niveaus gericht met cyberaanvallen of dezinformatsiya te bestoken. Aan de andere kant dienen centrale

overheidsdiensten (zoals ministeries, de krijgsmacht, de politie, de rechtspraak, de veiligheidsdiensten, de Belastingdienst), maar ook financiële instellingen en grote bedrijven wel voorbereid te zijn op mogelijke Russische inmenging met valse informatie of verstoringen veroorzaakt door cyberaanvallen. Tijdig en gezamenlijk optreden is het beste, want: voorkomen is beter dan genezen. Stel je nou toch voor dat die beer al ontwaakt is ...

-
- 1 Rosanne Hertzberger, 'Nepnieuws is zélf nepnieuws', *NRC*, 20 januari 2018.
 - 2 Walter Lippmann, *Public opinion*. New York: Harcourt, Brace and Company, 1922.
 - 3 Leonard Doob, *Propaganda. Its psychology and technique*. New York: Holt, 1935.
 - 4 Harold Lasswell, 'The theory of political propaganda', *The American Political Science Review* 21 (1927), nr. 3 (augustus), pp. 627-631.
 - 5 Charles Smith, 'Soviet Maskirovka', *Airpower Journal* 2 (1988) nr. 1 (februari), pp. 28-37.
 - 6 Timothy L. Thomas, *Recasting the Red Star. Russia forges tradition and technology through toughness*. Ft. Leavenworth, ks: Foreign Military Studies Office, 2011, p. 107.
 - 7 Koelikovo-veld is een gebied gelegen op enkele honderden kilometers ten zuiden van Moskou.
 - 8 Mark Thompson, 'The 600 years of history behind those Ukrainian masks', *time.com*, 17 april 2014. Zie <http://www.time.com/67419/the-600-years-of-history-behind-those-ukrainian-masks>
 - 9 Smith 1988.
 - 10 Thomas 2011, p. 118.
 - 11 Diane Chotikul, *The Soviet theory of reflexive control in historical and psychocultural perspective. A preliminary study*. Monterey, ca: Naval Postgraduate School, 1986.
 - 12 Vladimir Lefebvre, *Conflicting structures*. Los Angeles: Leaf & Oaks, 2015, pp. 77-78.
 - 13 M. Ionov, 'On reflexive control on the enemy in combat', *Military Thought* (1995), nr. 1 (januari), pp. 46-48.
 - 14 Richard H. Shultz en Roy Godson, *Dezinformatia. Active measures in Soviet strategy*. McClean, va: Pergamont-Brassey's International Defense Publisher, 1984, p. 39.
 - 15 Het was de chef-staf van de Russische krijgsmacht, generaal Valerie Gerasimov, die (in 2013) als eerste deze wijze van oorlogvoering in een artikel beschreef, en deze kreeg daarom al snel de naam 'Gerasimov-doctrine'. Kenners van het Russische optreden betwijfelen of Gerasimov in het artikel het Russische optreden beschreef; zij vermoeden dat hij slechts een poging deed het westerse optreden te duiden, om Rusland aan te sporen zich ook meer op dergelijk optreden toe te leggen. Zie: Charles K. Bartles, 'Getting Gerasimov right', *Military Review* (januari-februari 2016), pp. 30-38; en Roger N. McDermott, 'Does Russia have a Gerasimov doctrine?', *Parameters* 46 (2016), nr. 1, pp. 97-105.
 - 16 Jim Garamone, 'Nato Commander Breedlove discusses implications of hybrid war', website U.S. Department of Defense, 23 maart 2015. Zie <https://www.defense.gov/News/Article/Article/604334/nato-commander-breedlove-discusses-implications-of-hybrid-war>
 - 17 Hertzberger 2018.
 - 18 Hertzberger 2018.
 - 19 Huib Modderkolk, 'Hoe de AFD een Russisch complot tegen de vs blootlegt', *de Volkskrant*, 26 januari 2018.
 - 20 Julia Ioffe, 'What Putin really wants', *The Atlantic* (januari-februari 2018).
 - 21 Huib Modderkolk, 'In gesprek met Jelle S. (18), die met ddos-aanvallen de Belastingdienst en banken zou hebben platgelegd', *de Volkskrant*, 6 februari 2018. Zie <https://www.volkskrant.nl/tech/in-gesprek-met-jelle-s-18-die-met-ddos-aanvallen-de-belastingdienst-en-banken-zou-hebben-platgelegd-a4567183>
-